

نقش قابلیت‌های فردی زوجین در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر

۱

چکیده

این مطالعه به هدف شناسایی نقش قابلیت‌های فردی زوجین در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر انجام و تلاش گردیده به این سؤال پاسخ داده شود که قابلیت‌های فردی زوجین چه نقشی در پاسخگویی به نیازهای عاطفی آنان دارد. تحقیق از نوع توصیفی و روش به کار رفته در آن اسنادی بوده است. داده‌ها متناسب با اهداف و سؤالات تحقیق با استفاده از فیش جمع‌آوری و در تحلیل داده‌ها از روش توصیفی استفاده شده است. از مهمترین نتایج این مطالعه می‌توان به نقش و تأثیر تفاوت‌های فردی در زمینه تعقل، نوع گرایش‌های جنسی و روانشناختی و دوگونگی احساسات زن و مرد و همچنین تأثیر ایمان و پایبندی به موازین اخلاقی بر محبت همسر اشاره نمود که رفتاری مناسب برای پاسخگویی درست به نیازهای یکدیگر و متعادل شدن انتظارات آنها را در پی داشته و روابط مهرآمیز و عشق و علاقه آنان نسبت به یکدیگر را واقع‌گرایانه و پایدار می‌سازد.

کلیدواژه

اخلاق، زوجین، قابلیت فردی، نیاز عاطفی

مقدمه

نیاز یک مفهوم عامی است که به حسب کاربردهای نسبتاً وسیعی که دارد تعاریف متعددی از آن ارائه می‌شود نیاز فقدان چیزی است که برای استمرار و ادامه حیات یک موجود زنده ضرورت دارد و از اولین انگیزش‌های هدایت انسان به سوی کمال و آرامش و جهت دهنده رفتار اوست که پاسخ درست به آن تعادل روانی فرد را در پی دارد قدمت نیاز به خلقت پدیده‌ها به ویژه انسان برمی‌گردد نظریه‌پردازان در تبیین و طبقه‌بندی نیازها بر اساس دیدگاه انسان شناختی رویکردهای را ارائه داده‌اند که در یک تقسیم‌بندی جامع و با توجه به تمام نظریه‌ها و رویکردها نیازهای انسان را می‌توان در سه طبقه جای داد: نیازهای زیستی نظیر نیاز به خوردن و آشامیدن و جنس مخالف. نیازهای روانی محض مانند نیاز به محبت، احترام، تعلق و خودشکوفایی. نیازهای روانی - معنوی نظیر نیاز به رابطه با خدا. روانشناسان بر ارضای نیاز عاطفی به عنوان یک اصل اساسی در سلامت و بهداشت روانی تأکید کرده‌اند. که نقش بسزایی در تحکیم روابط به ویژه در کانون خانواده ایفا می‌کند و چنانچه واضح است، منظور از نیازهای عاطفی آن دسته از نیازهای مربوط به روح و روان انسان، از قبیل محبت و احترام بوده که بی توجهی و عدم پاسخگویی درست به آنها ممکن است آسیب‌های جبران ناپذیری بر آن وارد آورد.

مطالعات انجام شده در زمینه‌ی نیازهای عاطفی از تنوع نسبتاً زیادی برخوردارند که به اختصار به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد:

فاخری و دیگران (۱۳۸۷) در تألیفی تحت عنوان «اخلاق خانواده» به بحث پیرامون «نقش وظایف متقابل و اختصاصی همسران و موجبات بی‌اعتنایی به همسر در جهت تحکیم خانواده» رجایی (۱۳۹۱) در تألیفی با عنوان «راز خوشبختی زن و شوهر» به بحث پیرامون «روابط سالم در خانواده و موفقیت در تحکیم خانواده با بهبود روابط فامیلی زن و شوهر» پرداخته‌اند. آیت‌اللهی و دیگران (۱۳۹۸) در تألیفی تحت عنوان «دانش خانواده و جمعیت» به بحث پیرامون «نقش مهارت‌ها و آمادگی‌های قبل از ازدواج و نحوه مدیریت عاطفی اخلاقی و رفتاری پس از ازدواج».

مطالعات انجام شده عمدتاً متمرکز بر مواردی نظیر نقش مهارت های قبل از ازدواج ، مدیریت عاطفی، اخلاقی و رفتاری بعد از ازدواج ، وظایف متقابل و اختصاصی همسران، روابط سالم و خانوادگی بوده و کمتر به بحث پیرامون «نقش قابلیت های فردی زوجین در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر» پرداخته اند و با عنایت به موارد فوق در این مطالعه تلاش می گردد تا به این سوال پاسخ داده شود که «قابلیت های فردی زوجین چه نقشی در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر» دارد؟

مطهری (۱۳۷۱) در تألیفی تحت عنوان «نظام حقوق زن در اسلام» با هدف «آرزیابی مجدد مسائلی از جمله نظام حقوق و تکالیف خانوادگی» عنوان می دارد: دنیای امروز علاوه بر تفاوت هایی که در قدیم در مورد این دو جنس با قضاوت های ظاهری به دست آمده بود به تفاوت های ریشه های دیگر با گسترش علم پی بردند و امروز می دانیم که زن و مرد از لحاظ جسمی روانی و احساسات نسبت به یکدیگر دارای تفاوت هستند.

امینی (۱۳۸۰) در تألیفی تحت عنوان «آیین همسراری» با هدف «آشنایی پسران و دختران که در صدد ازدواج هستند با وظایف زناشویی و آمادگی برای آغاز زندگی مشترک» عنوان می دارد: که اولین وظیفه زن شوهرداری است یعنی مواظبت و نگهداری شوهر که این امر کاردانی و ذوق و سلیقه و زیرکی مخصوص نیاز دارد و اولین وظیفه مرد را سرپرستی خانواده می داند و بدان جهت که آفرینش ویژه ای دارد و از جنبه تعلقات قوی تر است رکن بزرگ و سرپرست خانواده محسوب می شود.

اسماعیل بگی و غلامرضایی (۱۳۸۸) در تألیفی تحت عنوان «معجزه صمیمیت» با هدف «آشنایی زنان و مردان با وظایف خود و نگرش صحیح از رابطه زناشویی و تاثیر آن با به کارگیری توصیه ها و راه کارها در بهبود زندگی مشترک» عنوان می دارد: موفقیت یا عدم موفقیت در رابطه زناشویی تا حد زیادی به دیدگاهها، آگاهی و صمیمیت بین زوجها وابسته است و صمیمی وار زندگی کردن در تمام رابطه ها در روح و روانمان نقش می بندد.

خانواده از مهمترین بناهای جامعه است و شریعت مقدس اسلام دارای نظام خانوادگی بسیار کاملی است به گونه ای که نیازهای افراد خانواده را در حیطه های مختلف مورد توجه قرار داده است و ضرورت این امر در آیات بسیاری از قرآن کریم آمده است چنان که می فرمایند " قطعاً شما در زمین قدرت عمل دادیم و برای شما در آن ، و سایل معیشت نهادیم

اما چه کم سپاسگزاری می کنید " منظور از معایش همان نیازهای واقعی و فطری انسان است که زندگی کردن بدون تامین این گونه از نیازها امکان پذیر نیست. بی توجهی و عدم پاسخ صحیح به نیازها در کانون خانواده و نبود مهارت های لازم برای تعامل با همسر گاهی زیان های جبران ناپذیر به فرد و حتی جامعه وارد می سازد که به شکل از بین رفتن آرامش روانی، سرد شدن روابط میان اعضای خانواده، دور شدن فرزندان از کانون خانواده، خیانت زناشویی، خودکشی، ناسازگاری های اخلاقی و اجتماعی، طلاق عاطفی و حتی طلاق حقوقی نمود پیدا می کند درک صحیح از جایگاه خانواده و پاسخ صحیح به نیازهای یکدیگر باعث می شود که خانواده کار آمدی مطلوب و شایسته خود را ایفا نماید. در صورت انجام این مطالعه و شناسایی عوامل تأثیرگذار در تامین نیازهای عاطفی و در نهایت ارائه راهکار و اجرای راهکارها توسط مسئولین مربوطه می توان انتظار داشت خانواده ای برخوردار از آرامش روانی، دارای روابط گرم و صمیمانه و جاذب برای فرزندان و همسر شکل گیرد به علاوه در صورت تحقق آرامش روانی می توان امید به پرورش نسل صالح و سالم داشت که بر اساس مهر و محبت و عشق و علاقه به یکدیگر سازگاری های اخلاقی و اجتماعی فزونی خواهد یافت و طلاق به طور چشمگیری کاهش یافته و دیگر جایی برای افراد سودجو که همواره در کمین اند تا با تغذیه مسائل عاطفی دروغین انسان را در مسیر اهداف باطل قرار دهند، نخواهد بود. بر همین اساس در این مقاله با هدف گذاری شناسایی نقش قابلیت های فردی در پاسخگویی به نیازهای عاطفی به عنوان هدف اصلی به دنبال این هستیم که نقش توجه به تفاوت های فردی و موازین اخلاقی و احساسات زوجین را در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر تبیین نماییم.

مفهوم شناسی

قابلیت فردی از دو مهارت خودآگاهی و خودمدیریتی شکل گرفته است. خودآگاهی یعنی توانایی در درک صحیح و دقیق هیجان ها در لحظه وقوع و اینکه در وضعیت های متفاوت چه تمایلاتی وجود دارد و خود مدیریت یعنی قدرت استفاده از آگاهی از هیجان ها جهت انعطاف پذیر ماندن و رهبری کردن رفتار به طور مثبت.^۱

^۱ - واحد تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، مدیریت ذهن و هوش، ص ۲۷۲

زوجین تشبیه زوج؛ زن و شوهر^۱ طباطبایی بیان می‌دارد: کلمه زوجین به معنای هر دو چیزی است که مقابل هم باشند یکی فاعل و مؤثر باشد و دیگری منفعّل و متأثر، از آن که فاعل است عملی سرزند و برآنکه منفعّل است واقع شود مانند زن و شوهر.^۲

نظریه مازلو به عنوان یک روانشناس انسان گرا از مطرح ترین نظریه های ارائه شده در زمینه نیازهاست او در بیان سلسله نیازهای انسان، سومین نیاز اساسی وی را «تعلق پذیری و محبت» می داند که از طریق رابطه صمیمی با یک دوست محبوب و همسر یا از طریق روابط اجتماعی در گروه برآورده می‌شود. موری نیز در مجموعه نیازهای بیست گانه انسان یادآور می شود که آدمی به پیوند جونی و همکاری نزدیک و لذت بخش با فردی که به وی شباهت داشته باشد یا او را دوست بدارد نیازمند است. از جمله نیازهای انسان، نیاز عاطفی است بدین معنا که می خواهد مورد مهر، محبت و علاقه دیگران واقع شود.^۳

عاطفه نوعی میل است که جهت آن به سوی غیر می باشد یعنی میل دیگر خواهی است و فرق عاطفه با غریزه در روانشناسی همین است غریزه میلی است که جهت آن به سوی خود انسان است مانند غریزه جنسی یا غریزه غذا طلبی که انسان به وسیله آن ها لذت و سودی را به سوی خود جلب می کند اما جهت عاطفه به سوی غیر است مثلاً عاطفه مادری میلی است که در مادر نسبت به فرزندان وجود دارد و مادر بر اساس این میل ، دوست دارد سودی به فرزند خود برساند یا ضرری را از او دفع کند.^۴

اخلاق جمع خلق است، خلق حالت و کیفیتی باطنی است که با چشم سر و حواس ظاهری، دریافتنی نیست. هر خلقی رفتار خاصی است. وجود یک صفت و خلق در فرد موجب می شود وی رفتارهای متناسب با آن را بدون هیچ تفکر و تأمل جدی انجام دهد. خلق ممکن است امری پسندیده و یا ناپسند باشد که به صفت پسندیده فضیلت و به صفت ناپسند زذیلت می گویند.^۵

۱ - معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۱۷۵۹

۲ - طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۵۷۳

۳ - آیت اللهی و دیگران، دانش خانواده و جمعیت، ص ۱۸

۴ - غرویان، فلسفه اخلاق، ص ۱۵۸ - ۱۵۷

۵ - داوودی، اخلاق اسلامی مبانی و مفاهیم، ص ۱۸

را به ازدواج مردی باتقوا و خداترس درآور زیرا چنین کسی اگر دخترت را دوست بدارد احترام او را رعایت می‌کند و چنانچه به او علاقه نداشته باشد ظلم نمی‌کند».^۱

واحد تحقیقات رایانه‌ای قائمیه در خصوص چشم پوشی از غیرشوهر خطاب به خانم ها می‌نویسد: «خانم محترم، بعد از اینکه با مردی پیمان زناشویی بستید وقول و قرار گذاشتید تا آخر عمر با هم باشید چرا چشم چرانی می‌کنی، به این مرد و آن مرد نگاه میکنی و شوهرت را با آن ها مقایسه می‌نمایی؟ خانم گرامی، اگر می‌خواهی بدبخت و سیه روز نشوی، به ضعف اعصاب و پریشانی روح مبتلا نگردی، با خوشی و آسایش زندگی کنی دست از هوسبازی و چشم چرانی و آرزوهای خام بردار، غیر از شوهرت همه را ندیده بگیر، از مردهای دیگر تعریف نکن و به فکر آنها نباش. خانم محترم، اگر شوهر احساس کند که به مردهای دیگر نظر داری بدبین می‌شود، مهر و علاقه اش کم می‌شود و به زندگی و خانواده بی‌علاقه می‌گردد».^۲

امینی درباره‌ی بدگمانی زن‌ها می‌نویسد: «ممکن است جنابعالی شخص پاک و حتی از قصد خیانت هم منزّه باشی لیکن بدگمانی‌های زن‌ها نیز غالباً بی‌منشأ نیست، لابد در اثر غفلت و صداقت، عملی از تو صادر شده که در روح او اثر گذاشته و رفته رفته تولید سوءظن نموده، لازم است در اعمال و رفتار کنونی و گذشته‌ات دقت نمایی و عامل اصلی و منشأ بدگمانی همسرت را یافته و در رفع آن کوشش کنی، اگر با خانم های بیگانه خیلی شوخی و شیرین زبانی می‌کنی این عمل را ترک کند. چه ضرورتی دارد خانم ها تو را جوانی خوش اخلاق و خوش تیپ بشمارند لیکن همسرت بدبین شده زندگی داخلی شما به بهترین وجوه بگذرد؟ در مجالس با خانم های بیگانه گرم نگیر، زیاد به آنها توجه نکن پیش همسر از آنها تعریف نکن. نگو: مگر من اسیر و برده هستم که اینقدر مقید زندگی کنم؟ نه خیر اسیر و برده نیستی لیکن مرد عاقل و با تدبیری هستی که با همسرت پیمان وفا و همکاری بسته‌ای و باید با فداکاری و رفتار عاقلانه خطر بزرگی را که متوجه کانون مقدس خانوادگی شما شده مرتفع کنی».^۳

با عنایت به مباحث فوق می‌توان بر تاثیر موازین اخلاقی بر نیازهای عاطفی اشاره نمود و بدیهی است با نهادینه شدن توجه به موازین اخلاقی عشق و محبت زوجین نسبت به یکدیگر فزونی یافته و روابط آنان بر اساس احترام و صداقت خواهد بود و با تعریف و تمجید

۱ - طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۲۰۴

۲ - واحد تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، دانستنی های ازدواج، ص ۲۹۲

۳ - امینی، آیین همسر داری، ص ۹۹

های به موقع و پرهیز از رفتارهای غیر مدبرانه مانع سوء ظن و بدگمانی نسبت به یکدیگر گشته و موجبات روابط مهرآمیز و دوستانه را بیش از پیش فراهم سازند.

نتیجه گیری

موضوع اصلی در این مطالعه نقش قابلیت های فردی زوجین در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر بوده و تلاش گردیده به این سؤال پاسخ داده شود که قابلیت های فردی زوجین در پاسخگویی به نیازهای عاطفی یکدیگر چه نقشی دارد در این راستا سه نظریه در مورد توجه به تفاوت های فردی در پاسخگویی به نیازهای عاطفی مورد بررسی قرار گرفت که نظر نخست عمدتاً متمرکز بر تفاوت های فردی در زمینه تعقل بوده در حالی که تمرکز نظر دوم بر تفاوت های فردی در حوزه روانشناختی است و سومین نظر عمدتاً به بحث پیرامون گرایش های جنسی اختصاص یافته است، با عنایت به مباحث فوق می توان بر تاثیر توجه به تفاوت های فردی زن و مرد که سابقه چند هزار ساله دارد، به نیازهای عاطفی اشاره نمود. باید گفت با نهادینه شدن تفاوت های فردی، با این مبنا که زن دلبر و جاذب و مرد دل داده و دوستدار می باشد و ویژگی های عاطفی و روح هر یک به گونه ای است که با دیگری ارضا می شود موجب می شود انسان به همسر نیاز داشته باشد و در پاسخگویی به نیازهای یکدیگر رفتار مناسب داشته باشند و انتظارات خویش را منطقی و تعدیل نمایند و در نتیجه کانون عشق و محبت و مهرورزی گردند.

در مورد نقش توجه به احساسات در پاسخگویی به نیازهای عاطفی سه نظریه مورد بررسی قرار گرفت که نظر نخست عمدتاً بر توجه به احساسات همسر تمرکز یافته حال این که نظر دوم متمرکز بر اظهار محبت و سومین نظر عمدتاً به بحث پیرامون مراقبت زوجین در برقراری حسّی گرم و محبت آمیز اختصاص یافته بود. نتیجه این که نهادینه شدن توجه به دو گونه ای احساسات زن و مرد، دوست داشتن شریک زندگی، برقراری رابطه گرم و اظهار محبت های پی در پی و مستمر باعث می شود که حسّی گرم و مهربانانه در طرفین پدید آید که مراقبت آنها از این حس و محبت به وجود آمده در روابط صمیمانه، شوق و اشتیاق آنان را نسبت به یکدیگر پایدار می کند.

درباره‌ی نقش توجه به موازین اخلاقی در پاسخگویی به نیازهای عاطفی نیز سه نظریه مورد بررسی قرار گرفت که نظر نخست عمدتاً متمرکز بر تأثیر ایمان و موازین اخلاقی بر محبت همسر است و این در حالی است که نظر دوم متمرکز بر تأثیر احترام و تعریف و تمجید طرفین بر تامین نیازهای عاطفی و سومین نظر عمدتاً به بحث پیرامون پای بندی زوجین به موازین اخلاقی در جهت جلوگیری از سوء ظن ها اختصاص یافته بود، ماحصل بررسی مباحث فوق این که با نهادینه شدن توجه به موازین اخلاقی، عشق و محبت زوجین نسبت به یکدیگر فزونی یافته و روابط آنان بر اساس احترام و صداقت خواهد بود. همچنین تعریف و تمجیدهای به موقع و پرهیز از رفتارهای غیر مدبرانه مانع سوء ظن و بدگمانی نسبت به یکدیگر گشته و موجبات روابط مهرآمیز و دوستانه‌ی آنان را بیش از پیش فراهم خواهد ساخت.

با توجه به اهمیت فوق العاده موضوع حاضر و ناکافی بودن تحقیقات انجام گرفته در این زمینه پیشنهاد می‌شود اهل علم و تحقیق و صاحب نظران به ویژه طلاب و دانشجویان از زوایای گوناگون بدان بپردازند و نتایج یافته‌های خویش را در اختیار افراد و خانواده‌ها قرار دهند تا با بنیان خانواده‌ها مستحکم گردد و شاهد فروپاشی این کانون‌های مقدس در جامعه نباشیم و یا اینکه به حداقل ممکن کاهش یابد.

منابع فارسی

- ۱- آیت اللهی، زهرا و دیگران، «دانش خانواده و جمعیت»، قم: انتشارات معارف، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۸ هـ. ش.
- ۲- اسماعیل بگی، زهره؛ غلامرضایی، حمیدرضا، «معجزه صمیمیت»، تهران: نسل نو اندیش، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ هـ. ش.
- ۳- امینی، ابراهیم، «آیین همسررداری»، تهران: انتشارات اسلامی، چاپ هفدهم، ۱۳۸۰ هـ. ش.
- ۴- بابازاده، علی اکبر، «مسائل ازدواج و حقوق خانواده»، قم: انتشارات بدر، چاپ دوم، ۱۳۷۰ هـ. ش.
- ۵- پسندیده، عباس، «رضایت از زندگی»، قم: انتشارات دارالحديث، ۱۳۹۲ هـ. ش.

- ۶-..... ، ، «رضایت زناشویی»، قم: انتشارات دارالحديث، ۱۳۹۱ هـ - ش.
- ۷-پناهی، علی احمد، «مهارت‌های زندگی ویژه متأهلین»، قم: انتشارات معارف، ۱۳۹۲ هـ - ش.
- ۸-جوان، عبدالله، «بررسی روابط دختر و پسر در ایران و راهکارهای اصلاحی آن»، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۷ هـ - ش.
- ۹-حسین زاده، علی، «همسران سازگار»، قم: آموزش و پژوهش امام خمینی، ۱۳۸۸ هـ - ش.
- ۱۰-حق جو، محمدحسین، «اضطراب و نگرانی»، قم: انصارالمهدی، ۱۳۷۴ هـ - ش.
- ۱۱-..... ، ، «نیازمندی‌های نسل جوان»، قم: بی نا
- ۱۲-خدامیان آرانی، مهدی، «همسر دوست داشتنی: زندگی زناشویی بهتر را تجربه کنید»، قم: انتشارات وثوق، ۱۳۹۱ هـ - ش.
- ۱۳-خسروپناه، عبدالحسین، «جامعه علوی در نهج البلاغه»، قم: مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۰ هـ - ش.
- ۱۴-داوودی، محمد، «اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم»، قم: نشر معارف، چاپ سی و ششم، ۱۳۹۸ هـ - ش.
- ۱۵-رجائی، محمدرضا، «رازخوشبختی زن و شوهر»، اصفهان: انتشارات مرغ سلیمان، ۱۳۹۱ هـ - ش.
- ۱۶-رضایی اصفهانی، محمدعلی، «پرسش‌ها و پاسخ‌های قرآنی»، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآنی، چاپ اول، ۱۳۸۵ هـ - ش.
- ۱۷-طباطبایی، محمدحسین، «ترجمه تفسیر المیزان»، قم: انتشارات اسلامی، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۱ هـ - ش.
- ۱۸-غروی‌ان، محسن، «فلسفه اخلاق»، قم: پیک جلال، چاپ دوم، ۱۳۷۹ هـ - ش.

۱۹- غزالی اصفهانی، حسین ، «دانشتنیهای زناشویی» ، اصفهان : مرکز تحقیقات رایانه ای
قائمیه ۱۳۸۷ ه - ش.

۲۰- فاخری ، سید علیرضا؛ منتظری، محمد حسین؛ «اخلاق خانواده» ، تهران :انتشارات
اداره آموزش عقیدتی سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه ، چاپ هفتم، ۱۳۸۷ ه - ش.

۲۱- فقیهی، علی نقی، «چگونه همسری باشیم»، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱ ه - ش.

۲۲- کوهی، محمدرضا ، «ویژگی ها و امتیازات زنان»، بی جا ، بی نا

۲۳- مطهری، مرتضی، «نظام حقوق زن در اسلام»، قم: انتشارات صدرا، چاپ
شانزدهم، ۱۳۷۱ ه - ش.

۲۴- معین، محمد ، «فرهنگ فارسی»، تهران :انتشارات سپهر ، چاپ نهم، ۱۳۷۵ ه - ش.

۲۵- نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد ، «اخلاق ناصری» ، ایران -تهران :علمیه اسلامیة
، چاپ اول، ۱۴۱۳ ه - ق.

۲۶- واحد تحقیقات مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، «دانشتنی های ازدواج» ،
اصفهان :مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه، ۱۳۸۸ ه - ش.

منابع عربی

۱- حر عاملی، محمد بن حسن، «وسائل الشیعه»، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام ،
چاپ اول، ۱۴۰۹ ه - ق.

۲- طبرسی، حسن بن فضل، «مکارم الأخلاق»، قم: الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۳۷ ه - ش.

۳- کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی» ، قم : انتشارات دارالحديث للطباعة والنشر، چاپ اول،
۱۴۲۹ ه - ق.

۴- نراقی، مهدی بن ابی ذر، «جامع السعادات»، لبنان - بیروت: مؤسسه الأعلمی
للمطبوعات، چاپ اول، بی تا